

KOVÁCH IMRE:

**A JELENKORI MAGYAR VIDÉKI TÁRSADALOM
SZERKEZETI ÉS HATALMI VÁLTOZÁSAI**

MTA doktori értekezés

Tézisek

2010

Az értekezés témája és szerkezete

Az értekezés a jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásairól szóló kutatásaimnak és elemzéseimnek az összefoglalása. A „jelenkori”-val azt hangsúlyozom, hogy *jelentősebb szemléletváltás szükséges a vidékkutatásokban* az éppen lezáruló, folytatódó vagy kezdődő történések megértéséhez. A vidékkel foglalkozó tudományok hosszabb ideig a politikai rendszerváltást követő mezőgazdasági és egyéb szerkezetváltás eseményeit és következményeit regisztrálták. A kutatások és publikációk jelentős része máig strukturális közelítésű abban az értelemben, hogy a vidékkel kapcsolatos gazdasági, regionális és térhasználati, önkormányzati, oktatási szerkezetek elemzésére irányulnak, a szociális problémák strukturális okait elemzik. A megközelítés jogosultsága nem kétséges a vizsgált struktúrák konok deformáltsága és a hazai társadalomtudományok jelentős részének erős strukturalista/stratifikációs hagyományai miatt. Az utóbbi néhány évben azonban téma- és szemléletváltás indult. *A makroszerkezeti változások hagyományos leírása és elemzése mellett a vidéki valóság más elemeinek* (a vidék reprezentációja, hatalmi kérdések, hálózat elemzés) a kutatása kezdődött. Az értekezés címében szereplő „jelenkori” arra utal, hogy az új törekvések eredményeit is felhasználtam, és a magam eszközeivel járulok hozzá a vidékkel kapcsolatos tudás „kulturális fordulatához”. A „magyar” szerepeltetése szükségtelen lenne egy akadémiai doktori értekezés címében. Itt ez annak a jelzése, hogy hangsúlyozom a nemzetközi összehasonlítás szükségességét, amelyet következetesen alkalmaztam. A dolgozat nem klasszikus értelemben vett összehasonlító elemzés. Az európai (és kisebb mértékben az amerikai) vidékszociológia útkeresésének, koncepcióinak, példáinak használata a hazai folyamatok alaposabb megismerését segíti. A „vidék” értelmezésével egy külön fejezet foglalkozik. *A vidék definíciókra vonatkozó nemzetközi és hazai irodalom*

összefoglalásának célja nem kizárólag a fogalommagyarázat. A fogalmi viták magukban foglalják a vidékről való konkrét tudásunk jelentékeny részét is.

A „társadalomszerkezet” annak a beismerése, hogy a strukturális közelítés sem mellőzhető a vidéki változások elemzésében. A 2006-ban a Napvilág kiadónál megjelent *Társadalmi metszetek* című kötet bevezető tanulmányában a szociológia paradigmaváltását szorgalmaztam, amelynek egyik eleme a társadalomszerkezettel foglalkozó kutatások megújítása. Az értekezés több fejezete a *vidéki társadalom szerkezetével és a vidéki szereplőcsoportokkal* foglalkozik, ugyanakkor nem volt céлом a stratifikációs elemzés, amelynek az érvényességét az értekezés szintézisre törekvése miatt korlátozottan tartottam.

A „hatalmi változás” azt a felismerést közvetíti, hogy a vidéki gazdaság és társadalom működésmechanizmusainak értelmezése a hatalmi viszonyok, a szereplőcsoportok és intézmények érdekeinek és érdekérvényesítésének ismerete nélkül nem végezhető el.

A nemzetközi irodalom egyik tanúsága, hogy a vidékkutatásokban több, egymással egyenrangú kutatási irányzat létezik, amelyek vidékfogalma, kutatási témái és módszerei szerteágazóak. *Nincs konszenzusos vidékfogalom.* A vidékdefiníció a magyar tudományban és politikai diskurzusban sem egységes. A vidéki társadalom jelenségeivel több tudomány is foglalkozik. A szociológia, a néprajz és antropológia ágazatai, a társadalomföldrajz és társadalomstatisztika, a nőtudomány és a szociálpolitika, a politikatudomány, az agrárközgazdaságtan és még más tudományágak is a maguk nézőpontja és módszerei szerint határozzák meg, hogy mit értenek vidéken, és mit emelnek vizsgálataikba a vidéki valóság elemei közül. A vidékkutatások megosztottsága és interdiszciplinaritása miatt a szocializmust követő korszak *és az ezredforduló vidéki történéseinek megértése szükségszerűen multidimenzionális feladat.* A dolgozat szerkezete ennek a kutatási célnak a vállalását tükrözi.

Az első fejezet *a vidék fogalom meghatározásáról folytatott nemzetközi vita összefoglalása és a hazai vidékfogalmak* bemutatása. A magyar társadalomtudományban, a politikai és közbeszédben, a vidék reprezentációjában

és imázsaiban sokfajta vidékfogalom és vidékkép használatos. A fejezet célja nem egy új, és különösen nem egy véglegesnek tekintett vidékfogalom létrehozása. A meghatározásáért folytatott diszkurzív verseny a vidék ellenőrzésének szimbolikus és tényleges hatalmi pozícióiért folyik. A fogalmi vita, a vidék reprezentációjának és imázsának a vizsgálata a vidékről való ismeretek egyfajta összegzése. A fejezet ismerteti a magyar lakosság „agrárérintettségére” vonatkozó kutatás legfőbb eredményeit is.

A második fejezetben a *település- és társadalomszerkezet aszinkron változásait*, „a poszt-szocialista demográfiai fordulat” összetevőit elemzem *a város és a falu kapcsolatának* a szempontjából. A migráció, a turizmus, a városi fogyasztók igényei és a vidékiek fogyasztási értékei, az egyre gyorsabban leküzdhető távolság és az internet terjedése, a médiák és a politika közvélemény formálása, a globalizáció a város és a falu érintkezésének új formáit hívták életre. A falvak jelentős része még kevésbé zárt, önnön törvényei és normái szerint élő társadalom, mint néhány évtizeddel ezelőtt. A szegénységbe süllyedő aprófalvak lakosságának a kitáguló világ földrajzilag és az elektronikus média hálóján keresztül sem elérhető. A fejezet vége a magyar (és közép-európai) településszerkezet karakteres tulajdonságainak és sajátos fejlődésmodelljének a leírása. Közép-Európában egyrészt végbement – a fejlődésközpontokhoz és más, később iparosodott európai területekhez hasonlóan – a mezőgazdaság visszaesése, a történeti parasztság hanyatlása. A rurális lakosság száma és teljes társadalmon belüli aránya azonban nem csökken, hanem inkább csekélyebb mértékben növekszik a legtöbb régióban. Megkésett fejlődésű vagy speciális modellt formáló településszerkezet jött létre? A gyors piacositás következtében egyidejűleg mennek végbe a máshol egymás után következő város/vidék átrendeződések? A dolgozat amellet érvel, hogy Közép-Európa településszerkezete sajátos, bár más európai régióktól nyilvánvalóan nem elkülönülten rendeződött át az ezredforduló környékén. A megkésettég és a lemaradottság nem releváns, normatív kategóriák a tartósan jelenlevő szerkezeti elemek valós értékelésével szemben.

A harmadik részben *a mezőgazdasági tulajdonváltás következményeit, a földhasználat és a termelés koncentrációját, a mezőgazdaság üzemszerkezetét* a piacosság szempontjából vizsgálom. A piaci profit logikája szerint termelő egyéni családi gazdaságok és az összetett célokat követő részidős kisüzemek ugyanazon uniós integráció rendszerén belül működnek. Kérdés, hogy az integrált piaci és a piacra orientált, de a társadalmi újratermelés szempontjait is követő termelési módok és az önellátásra termelés milyen gazdasági viselkedésformákat rögzítenek vagy indukálnak, és azok hogyan és mennyiben járulnak hozzá a vidéki szerkezetek lebomlásához, konzerválódásához és újraépüléséhez.

A negyedik fejezet *a vidéki társadalmi változásokkal* foglalkozik. A vidéki szegénységgel, a családi gazdálkodókkal, a középrétegekkel és elitekkel, az intézményekkel, elsősorban a családdal, valamint a helyi közösségekkel, a hálózatiság terjedésével, a globalizálódással foglalkozó alfejezetek célja a makro- és mikro-szintű folyamatok elemzése.

A hatalmi kapcsolatok, a szereplők, érdekek és az érdekérvényesítés a tárgya a következő, *ötödik fejezetnek*. A helyi hatalom szerkezetét, a nemzeti és az uniós érdekérvényesítést, a vidékről történő rendelkezésnek az önkormányzatoktól távoli hatalmi központokba kerülését, a befolyásvesztést és a vidék köré szerveződő hatalmi hálózatok új szereplőinek hatalommegosztással járó érdekeit mutatom be itt.

A *hatodik fejezet* egy nemzetközi kutatás eredményeire támaszkodva a későn iparosodó európai régiók történeti *parasztágának hanyatlását, eltűnését* hasonlítja össze. A megelőző részek összefoglalásaként a vidéki változások fogalmi keretének tekintett „*parasztalanítást*” és következményeit értelmezi a magyar (vidéki) társadalomban.

Az *utolsó fejezet összegzés* és a vidéki változások lehetséges alternatíváinak és azok társadalmi és egyéb erőforrásainak az áttekintése.

Kutatási előzmények. Források, módszerek.

Az értekezés közel három évtized kutatási előzményeinek az összefoglalása. A dolgozatban felhasznált források és módszerek a vidéki társadalomról és gazdaságról folytatott kutatásaimat követik. Az értekezésben mindvégig arra törekedtem, hogy a magyarországi folyamatokat nemzetközi összehasonlításban elemezsem. A hazai irodalom jelentős része a nemzetközi összehasonlításra kevesebb figyelmet fordított. A közép-európai vidéki régiókkal és Európa más, később iparosított területeivel történő összehasonlítást különösen fontosnak tartottam a hazai vidéki változások megértéséhez. A nemzetközi összehasonlítás igénye miatt a szakirodalom feldolgozása kiemelt jelentőségű kutatási módszerem volt.

Több olyan nemzetközi kutatási programban dolgoztam, amelyek kiváló lehetőséget adtak a *közvetlen megfigyelésre*. A nyolcvanas évek közepétől veszek részt a nemzetközi, európai vidékszociológia nagyobb rendezvényein. Kutatási programok és ösztöndíjak nyújtottak lehetőséget arra, hogy Európa legtöbb országába eljussak és a helyszínen is tanulmányozhassam a farmerek életét és gazdálkodását, az élelmiszertermelést, az agro-ipari és nagykereskedelmi szervezeteket, a vidéki közösségeket, a helyi hatalom működését, a kulturális eseményeket, a vidéki turizmus szervezését, a regionális, nemzeti politikák működését, a városi fogyasztói igények hatását, az urbanizáció és ellenurbanizáció következményeit, a természetvédelem eredményeit és problémáit, a fenntartható fejlődés megvalósítási kérdéseit, a poszt-szocialista strukturális változásokat, az Európai Unió agrár- és vidékfejlesztési politikájának a működését.

A kilencvenes évek elején tagja voltam annak a magyar kutatócsoportnak, amely Szelényi Iván vezetésével egy nemzetközi összehasonlító kutatás során az orosz, a kubai, a bolgár, a kínai és a magyar kollektivizáció utáni mezőgazdaságot tanulmányozta többek között kínai és kubai helyszíneken. Az évtized második felében egy hosszabb kötetet szerkesztettem lengyel kollegákkal a magyar és

lengyel szocializmust követő vidéki változásokról. A kötet összeállítása néhány rövidebb terepmunka időszakkal egészült ki Lodz és Krakkó környékén. Az európai vidék új szereplőiről finn együttműködésben készítettünk kötetet. Az európai vidékpolitika egyik mintaországának, Finnországnak szinte minden nagyobb régiójában jártam és nagyon sok vidékpolitikussal, vidékfejlesztővel, természetvédővel és farmerrel készítettem interjúkat, mint ahogy volt alkalmam megismerni a svéd farmerek mindennapjait és szervezeteik, szövetkezeteik működését is. Norvégia nyugati, rurális régióit projektek találkozáinak alkalmával jártam be. A kései fejlettségű európai régiók parasztságának a hanyatlásáról, valamint a vidéki hatalomról készített összehasonlító kötetek munkálatai során és újabb ösztöndíjak segítségével tanulmányozhattam az ír és az angol vidék lakóinak életviszonyait, a helyi hatalom működését, az európai fejlesztési projektek hatását, a kultúra gazdaságot, az ellenurbanizációt és a vidéki turizmust. Belgiumban, a vallon ország részben a természetvédelemet és következményeit, az intenzív iparosítást követő rekonstrukciót, az új típusú szövetkezesek és az értékesítési stratégiák kulturális tőke felhasználását vizsgáltam. Portugáliában és Spanyolországban is több alkalommal tanulmányozhattam a mezőgazdasági szerkezetváltást és a földhasználatot, az alulról építkező európai vidékfejlesztési politikák bevezetésének a következményeit. Olaszországban a vidéki turizmus, a szőlő- és bortermelés szerkezeti kérdései, az élelmiszertermelő helyi kisipar, a kisiparosok és farmerek aktív részvételével a helyi és regionális politikában voltak megfigyeléseim és interjúim témái. Ausztriában és a Cseh Köztársaságban a bio-termelés megszervezését, a cseh falvakban és kisvárosokban az európai projektek tapasztalatait és a mezőgazdaság átszervezését, az urbanizáció és az ellenurbanizáció hatásait tanulmányozhattam. A Székelyföldön készített interjúk és kötetlenebb megbeszélések a mezőgazdasági szerkezetváltás, a helyi kultúra felélesztése, a helyi, regionális politika és az európai projektek társadalmi hatásainak az elemzéséhez nyújtottak alapvető információkat. Szlovénia a regionalizáció, Észtország és Litvánia a családi gazdálkodás újraszervezése

szempontjából volt tanulságos megfigyelési helyszín. Franciaországban a családi termelés szerkezetváltását, az uniós környezetvédelmi projekteket és a regionalizációt, az ellenurbanizációt, a lokális kultúrát és a szociális politikát tudtam tanulmányozni. Francia, holland, spanyol és finn helyszíneken vált lehetővé a városi fogyasztói igények helyi következményeinek a megfigyelése. A fenntarthatóságról és tudástársadalomról ír, portugál, olasz és görög példákból nyerhettem helyi tapasztalatokat. A globalizáció korszakának agrárszerkezeti, munkaerő-piaci és földhasználati kérdéseit Latin- Amerikában; Brazíliában, Chilében, de mindenekelőtt, három alkalommal is, Argentínában tanulmányozhattam.

A *magnós interjúk* az értekezés alapvető forrásainak számítanak. A nyolcvanas évek elején mintegy kétszáz interjút készítettem a mezőgazdasági kistermelésről részidős családi gazdálkodókkal („háztájizókkal”) és agrármérnökökkel különböző helyszíneken a Hajdúságban, Szabolcs-Szatmár megyében, Bajnán és környékén, a Hegyalja községeiben és Bólyban. A rendszerváltás eseményeit Bajnán és Epölön követtem szintén magnós interjúk felhasználásával 1988 és 1995 között. A mezőgazdasági szerkezetváltást és következményeit több empirikus projekt részeként a hajdúvárosokban, Nádudvaron valamint Békés és Veszprém megyei helyszíneken követtem interjúkkal, illetve felhasználtam kollégáim Sopron megyében és Kecsemét régiójában készült interjút. A mezőgazdasági termelészövetkezetek vagyonának sorsáról szóló kutatási programhoz szakértői interjúk készültek. Az uniós lobbizási lehetőségekről és technikákról készített elemzésemhez a mezőgazdasági érdekképviseltek vezetőivel készítettem egy kollégámmal együtt 17 interjút.

Az Európai Unió kutatási programjai során kollégáimmal a következő helyszíneken készítettünk interjúkat.

Az EU-FP5 RURBAN, *Building new relationship in rural areas under urban pressure* projekt elsődleges módszere az interjúk készítése volt. A város-vidék kapcsolatáról, a városi fogyasztók igényeiről, a helyi termelőről és a termékek kínálatáról, a közvetítő szereplőkről, a városiak és vidékiek együttműködéséről a

Budához közel eső falvakban (Nagykovácsi, Páty, Etyek, Alcsútdoboz és Tabajd), valamint a Keszthely környéki vidéki településeken és a Művészetek Völgyében készítettünk összesen 120 interjút.

Az EU FP6 CORASON *A Cognitive Approach to Rural Sustainable Development. The Dynamics of Expert and Lay Knowledges* kutatás altémái szerint a földhasználatról, természetvédelemről, bio-diverzitásról, az élelmiszertermelésről és a helyi nem mezőgazdasági gazdasági tevékenységekről (fazekasság, turizmus, fesztiválok), a civil társadalomról, az innovációról, a fenntartható erőforrás használatról, a tudásformákról készítettünk összesen mintegy 160 interjút a Tiszafüredi és Mezőtúri kistérségekben, illetve Keszthely régiójában, valamint a Hortobágyi Nemzeti Parkban, illetve a Balaton-Felvidéki Nemzeti Parkban.

Az EU FP6 COFAMI *Encouraging Collective Farmers Marketing Initiatives* kutatás az izsáki Arany Sárfehér Szőlő- és Bortermelők szövetkezetéről szóló esettanulmányhoz 17 hosszabb interjút készített a magyar kutatási team az izsáki körzetben a szőlőtermesztés és borkészítés, valamint a szövetkezés történetéről és szervezeti formájáról, a szövetkezést erősítő és gyengítő faktorokról, a társadalmi tőkefajtákról.

Az EU FP7 GILDED projekt, *Governance, Infrastructure, Lifestyle Dynamics and Energy Demand: European Post-Carbon Communities* második munkacsomagjában Berettyóújfalu kiskörzetében és Komádiban, valamint a Hajdúböszörményi Kistérség településein készült 30 interjú a vidéki önkormányzatok működésének, hatalmi szerkezetének típusairól.

Több részvételemmel folytatott kutatás számára készültek *esettanulmányok*, amelyek az értekezés forrásainak számítanak. Az előbbieken felsorolt interjúsorozatok mind esettanulmányok készítését is szolgálták. A négy nagy uniós projekt számára 24 hosszabb esettanulmányt készítettünk kollegáimmal az interjúk felsorolásánál megadott témák szerint. A nyolcvanas években a Bólyi Állami Gazdaságról készítettünk munkatársaimmal esettanulmányt. A

rendszerértékelés eseményeit követő bajnai kutatás (1988–1995) is három esettanulmány készítésével zárult.

A *dokumentumelemzés* minden uniós projekt első munkacsomagja volt. A hazai és a nemzetközi dokumentumok elemzése, az uniós és hazai fogalomhasználat vizsgálata és a diskurzuselemzés a CORASON, a COFAMI és a RURBAN programok része volt. A dokumentumelemzés egyik speciális esetét jelentette a vidék- és falu-imázsok összegyűjtése, amelyet kollégáimmal hat év kutatómunka után publikáltunk (Kovách 2007/1). A kötetben a városi kultúrának, a 19. századi országleírásoknak, a millennium korszakának, a népi írók mozgalmának, az ötvenes éveknek és a Kádár korszaknak, a médiáknak, a 20. századi miniszterelnöki programbeszédnek és a turizmusnak a vidékképeit publikáltuk dokumentumelemzés céljaira.

A RURBAN, a COFAMI, a GILDED és az EU COST Rural Innovation kutatások módszere a *kerekasztal és fókuszcsoporthoz beszélgetések* szervezése a szakértőkkel, az adott téma gyakorlati szakembereivel, a legfontosabb interjúalanyokkal és szereplőkkel. A három projekt hat hazai és 21, más országban megtartott kutatási kerekasztal találkozón történő részvételt és információszerezést tett lehetővé.

A nemzetközi kutatások felsorolt szerkezetéből következik, hogy a fentiekben felsorolt dokumentumok, elsősorban az esettanulmányok minden résztvevő számára hozzáférhetőek. A RURBAN projekt így a francia, holland, finn és spanyol, esettanulmány szintű példákkal történő összehasonlításra adott alkalmat. A COST projekt hatalommal és innovációval foglalkozó munkacsoportjaiban 11 európai ország képviselői vettek részt esettanulmányok készítésével. A CORASON kutatás 12 országban zajlott, a COFAMI tízben, a GILDED projektet Magyarországon kívül négy másik országban, Skóciában, Hollandiában, Németországban és Cseh Köztársaságban készítjük.

A nemzetközi összehasonlítások publikált eredményei is az értekezésem forrásainak számítanak. Tizenöt kötet és négy folyóirat különszám jelent meg olyan projekt összefoglalásként, amelyben kutatóként részt vettem.¹

A *statisztikai adatok* a mezőgazdasági részek alapforrásai. Az értekezés több fejezete a *kérdőíves interjúzás* eredményeit használja fel. Elsőként a Társadalomtudományi Intézet és a KSH közös, 1982-es, 16.000 főre, több mint 4000 háztartásra kiterjedő társadalmi rétegződésről szóló adatfelvételének mezőgazdasági kistermelésre vonatkozó adatait elemeztem. A kisüzem típusok kidolgozása, a gazdasági tőkefajták átválthatóságának az elemzése ennek a munkámnak az eredménye volt. 1982-ben 900 háztartás lekérdezésével Hajdúböszörményben készítettem kollegámmal adatfelvételt a mezőgazdasági kistermelésről. 1992-ben, 1995-ben és 1999-ben a KSH és az MTA PTI közreműködésével egy követéses farmerfelvétel sorozatot szerveztünk. 1992-ben 1798 legnagyobbak ítélt családi gazdaság adatait gyűjtöttük össze, majd ebből a mintából kiválasztva mintegy 1000 háztartást kérdeztünk 1995-ben és 1999-ben (Harcsa–Kovách 1996, Csité–Csurgó–Himesi–Kovách 2002) A felvételsorozat a kilencvenes évek családi gazdálkodásának egyedülálló forrása, amelyhez hasonló külföldön sem sok létezik. A KSH szakembereivel együttműködve a szövetségi vagyon sorsáról 1997-ben az 1256 1988. évi téesz helyén működő összesen 2182 vállalkozás jellegű utódszervezetet mértük fel. A 2182 utódszervezet a régi termelőszövetkezeti terület 46 százalékát művelte. 1998-ban az 1988-as szövetkezetek legnagyobb utódszervezeteiből egy 446-os mintát választottunk ki, amelyekről szintén kérdőíves módszerrel gyűjtöttünk adatokat (Csité–Csurgó–Himesi–Kovách 2002). 2001 és 2002-ben részt vettem a szociális földprogramok

¹ (Granberg–Kovách 1998, Starosta–Kovách–Gorlach 1999, Granberg–Kovách–Tovey 2001, Halfacree–Kovách–Woodward 2002, Gorlach–Kovách 2006/1. /2. /3, Kovách–Májerova 2006, Overbeek–Terluin 2006, Esparcia–Buciega 2005, Bruckmeier 2001, Meurs 1999, Szelényi 1998, Lowe–Marsden–Whatmore 1991, Rural areas under urban pressure special issue: Journal of Environment Policy and Planning 2009 Volume 11, Number 1; Rural Sustainable Development in the Knowledge Society Era: special issue: Sociologia Ruralis Vol. 46 No. 1, LEADER special issue: Sociologia Ruralis: Volume 40, Number 2, 2000)

hatásainak felmérésére irányuló felvétel szervezésében. 2004-ben a halmozottan hátrányos helyzetű kistérségek és települések gazdasági és társadalmi felzárkóztatását szolgáló adatgyűjtést szerveztem az ország leghátrányosabb kistérségeiben. 2004-ben a vidék, a mezőgazdaság, az európai uniós csatlakozás, az értékek változásáról szerveztem felvételt, amely a 18 éven felüli népességet 1000 fős, országos mintával reprezentálta (Kovách 2005/2). A magyar felnőtt lakosság vidékképéről, agrárérintettségéről 2005-ben a vezetésemmel készült adatfelvétel, amely a 2004. évi kutatáshoz hasonlóan 1000 fős, a 18 éven felüli népességre országosan reprezentatív mintával dolgozott (Kovách 2007/2). 2005-ben készült 722 civil szervezet lekérdezésével *A civil szervezetek a területfejlesztésben című kutatás adatbázisa* (Kovách 2005/1). A felsorolt empirikus információk a szintézisre törekvő értekezés alapforrásai.

Az értekezés eredményei

1, A vidékfogalom a vidéktudományokban.

Az új politikai gazdaságtantól a konstruktivizmusig és annak kritikáig

A *vidék fogalom* meghatározása olyan vitakérdés a nemzetközi irodalomban, amely a hetvenes és nyolcvanas évek fordulójától végigkísérte a vidékkel foglalkozó tudományok történetét. A fogalmi vita kezdete a vidéktudományoknak, és különösen a vidékszociológiának a szemléletváltásához kapcsolódott. A vidékszociológia a váltást megelőzően elsősorban a második világháborút követő, intenzív mezőgazdasági modernizáció kérdéseivel foglalkozott. A *fogalmi vita* és a vidéki körzetek gyakorlati meghatározása azért is vált a vidéktudományok egyik központi kutatási témájává, mert az európai vidékfejlesztés rendszerében a nagy összegű fejlesztési támogatások allokációjához a rurális területek pontos kijelölése szükséges. A fogalmi vitának ezért nehezen túlbecsülhető gyakorlati következményei vannak. Nem véletlen, hogy a hazai irodalomban is akkor sűrűsödtek meg a vidékdefinícióval

foglalkozó írások, amikor az uniós tagság közeledtével elérhető közelségbe kerültek az európai fejlesztési források, és a „vidék” fogalom a *fejlesztési források felosztásáért folytatott hatalmi küzdelem* tárgyává vált. A fogalmi vita a hatalmi és fejlesztési játszmák része. A nyolcvanas években „konceptuális vákuum” keletkezett a vidékszociológia tárgyát és a vidék meghatározását illetően. A „vidéket” a kutatásokban inkább a modernizáció társadalmi és térbeli megvalósulási helyének tekintették, semmint konceptuálisan és tudományosan megkülönböztetett egyedi és sajátos területnek. A vidék meghatározása ettől az időszaktól összekapcsolódott a vidékszociológia (és a szélesebben értelmezett vidéktudományok) kutatási területeinek keresésével és kijelölésével. Az „új politikai gazdaságtan” a kutatási területek széles skálájának bevezetésével válaszolt a nyolcvanas évek összetett változásaira. A vidék problémáit a kapitalista rendszer újrafelműködésének hatására újrászerveződő nemzetközi élelmiszertermelési rendszereknek és a vidéki területek társadalmi és gazdasági átrendeződésének (restructuring) tulajdonították. A vidékkutatások válasza a konceptuális nehézségekre igen sokrétű eredményhez vezetett. Az *új politikai gazdaságtan* a gazdasági (agrár) és komplex vidékfejlesztési rendszerek viszonyait alapnak tekintő elmélet és vidékfogalom létrehozására összpontosít. Más megközelítésekben a „vidék” fogalma nem objektíven meghatározott (és meghatározható), hanem a *szereplők érdekeik, vágyképeik, fogyasztási orientációik* szerint folyamatosan újrakonstruálják azt. A „vidéket” a köz- és a politikai diskurzusokban hozzák létre. A *vidék imázsok* gyakran helyettesítik az egzakt vidékfogalmat a politikai dokumentumokban, és hatással vannak a kutatásra is. A vidék imázs a vidékfejlesztési rendszerekben feléledő *diszkurzív verseny* hatékony eleme. *Kulturális produktum*, és eltávolíthatja a mindennapi életben és hivatalos dokumentumokban használt vidékkonceptiót az objektív meghatározóktól. A „*kultúra gazdaság*” *elmélete* gazdasági tényezőnek és hajtóerőnek tartja a vidékfejlesztési gyakorlatban kulturálisan megformált jegyeket és identitást. A vidékkutatások „kulturális fordulatával” szembefordulók a vidéki struktúrák hibrid jellegének a konceptualizálását és a hatalmi viszonyok

elemzését hiányolják. A „vidéknek” máig sem született egységesen elfogadott fogalma.

Az új politikai gazdaságtan képviselői az agrártermelés átszervezésének és a vidéki társadalom és gazdaság átrendeződésének (rural restructuring) együttes kutatását határozta meg az új politikai gazdaságtan céljaként. A mezőgazdasági modernizációt mint kutatási tárgyat és normatív kategóriát a rurális változások túlságosan szűk értelmezési keretének nyilvánították. A mezőgazdaság átszervezésének mint *fejlesztési paradigmának* a helyére a komplexebb célokat kitűző vidékfejlesztést javasolták. Szembefordultak az agrár-ipari modernizáció monopolisztikus fejlesztési elvével és a vidéki társadalom kutatásában osztályelemzést, stratifikációs fogalmakat és módszereket használó kutatási irányokkal. A *vidéki átrendeződés* (rural restructuring) kutatási elvének bevezetésével multidimenziális vidékfogalmat alkalmaztak. A vidéki változásokat *sokdimenziós jelenségnek* fogták fel, és az egyes dimenziókban végbement elmozdulásokról azt felélezték, hogy azok között nincs hierarchikus kapcsolat. A fordista vagy a termelési központú, produkcionista vidékfelfogást az új politikai gazdaságtan *poszt-produkcionális vidékkonceptióra* változtatja. A vidék nem azonosítható többé a mezőgazdasági és élelmiszertermelés területévé, ahol a termelési eszközök tulajdona határoz meg társadalmi osztályokat és konfliktusokat. A rurális területek gazdasága a termeléstől a szolgáltatás irányába mozdul el, a helyi társadalom új konfliktusokkal szembesül, a városi fogyasztás és kitelepülés sok szálon határozza meg a vidéki társadalom szerveződését. A helyi közösségek viszonylagosan zárt és osztályokra tagozódó egysége felbomlik, és helyére a versengő (contested) kulturális és fogyasztói hatásoknak alávetett *ruralitás* kerül.

A vidéktudományok „kulturális fordulatát” követően a *konstruktivizmus* felfogása szerint a rurális változások olyan mértékűek, az agrárgazdaság funkciója oly mértékben csökkent, hogy a rurális régiók fogalmát a kutatók, a politikai és a közbeszéd folytonosan újradefiniálják. Az új meghatározások inkább a különféle érdekeket és képzeteket kifejező *diszkurzív konstrukciók*, mint objektív

kritériumok szerint történnek. A vidéki tér használata alapjaiban változott. A század első felében a mezőgazdaság és a parasztok, farmerek által használt terület volt. A modernizáció visszaszorította az agrártermelést és a paraszti térhasználatot, amelynek a helyébe a modernizációellenes és természetvédő mozgalmak sok esetben városi háttérű aktivistáinak a vidékreprezentációja és a városiak turizmusának vidékfelfogása lépett. A vidéki tér használatában jelentkező *fogyasztói irányultság* következtében a vidéki tér karakteres elkülönültsége megszűnt.

A konstruktivizmus a *diskurzust és a reprezentáció* funkcióját hangsúlyozza a vidék fogalmának meghatározásában. Nem a vidék különféle objektívnek tartott mutatókkal történő meghatározása a cél, mert mindez attól függ, hogy ki hogyan érzékeli és értelmezi a vidéket. A mindenkori vidékfogalom olyan társadalmi konstrukció, amely a diskurzusok jelentéskészletét, objektív tartalmakat és a fogalom legitimizációs elemeit hordozza. Mint ilyen, nyelvi kategória, amely akkor keletkezett, amikor felerősödött a paraszti társadalom integrációja az össztársadalomba, és a vidék mint sajátos társadalmi és kulturális terep értelmezése elkerülhetlenné vált. A korábban egy konkrét vidéki helyhez kötődő kulturális jegyek társadalmiasultak és földrajzi azonosíthatóságuk megszűnt, ezért a diskurzusokat elemző *poszt-strukturalista vidékszociológia* a kultúratudományokhoz közeledik. A politikai dokumentumok vidékfogalma mögött a politikai harcok sorozatát fedezi fel. A vidékdiskurzus retorikai elemeinek vizsgálata mellett a politikai folyamatok, a hatalmi viszonyok elemzését is lényegesnek tartja a használt vidékfogalmak valós tartalmának a megértéséhez. A diskurzusok az *Európai Unió vidékfejlesztési rendszerében* kaptak határozott gazdasági funkciót. A fejlesztés a tőkék, eszmék, javak, gyakorlatok áramoltatásának rendszere, amelyben a diskurzusnak és a kulturális elemeknek teljességgel új, gazdasági funkciója jött létre. A kultúra, a tudás és az intellektuális tulajdon a materiális fejlesztésnek is az egyik hajtóereje.

A fejlesztési rendszer bevezetésének és a globalizációnak a következménye, hogy a felhasználók lokalizálni igyekeznek a vidék fejlesztésének a kontrollját. Ennek

a folyamatnak része a természet és a ruralitás, a tradíciók, a fogyasztási és a gasztronómiai kultúra újraértékelése és új, a fejlesztési rendszerben is tökéként hasznosítható *lokális értékek teremtése*. A fejlesztési célú *diszkurzív stratégiák* része az is, hogy a résztvevők nem csak a vidékdefiniálási vitákban igyekeznek pozíciójukat biztosítani, hanem olyan imázst (imázsokat) dolgoznak ki és tesznek ismertté, amelyek áttételes módon segíthetik stratégiájuk sikerét. A brit és francia irodalom szerint az elmúlt századokban a *vidéki idill* volt az uralkodó imázs, amelyet csak a huszadik század utolsó harmadában egészített ki a vidékfejlesztés európai és nemzeti rendszereinek a létrehozásával, a mezőgazdaság általános visszaszorulásával és a környezeti gondok megjelenésével párhuzamosan a vidék konfliktusainak és problémáinak a tudatosítása.

A konstruktivista vidékfelfogás kritikája elismeri a vidéktudományok „kulturális fordulatának” motiválóit. A *vidéktudomány kulturális fordulata* azonban elterelheti a figyelmet a rurális települések átalakulásának alapvető gazdasági és társadalmi problémáiról. A kritika szerint a „kulturális fordulat” társadalmiatlanítja, de-materializálja, de-politizálja és dekonstrukcionalizálja a vidéktudományokat abban az értelemben, hogy tagadja a vidéki struktúrák racionális értelmezhetőségét. A teoretikus káosz okozta vákuumból kivezető út a konstruktivizmus bírálói szerint a *vidék hibriditásának* a konceptualizálása, a konstruktionalizmus és a politikai gazdaságtan elveinek, módszereinek együttes alkalmazása és témák kölcsönös kutatása lehet. Az értekezésben magam is ezt a módszert követem.

A magyar kultúrában a 19. század elejétől *kettős vidékkép* élt. A falu és a paraszt korszakról korszakra mint a nemzeti kultúra letéteményese és a nemzet fennmaradásának a demográfiai bázisa jelent meg (Kovách 2002/1, Csité–Kovách 2002). A 19. század vidékértelmezéseiből és rurális imázsaiból két alkotóelem maradt meghatározó a 20. században is: a nemzeti és rurális összekapcsolása és a rurális idill kritikája. A média és egyéb közbeszéddek által közvetített vidékképzeteknek több típusa is létezik:

1. A *politikai közbeszéd*ek imázsai, amelyek különösen a rendszerváltás időszakában és a kárpótlási és privatizációs törvények megalkotásakor kerültek a közérdeklődés fókuszába, de azóta is képesek azonnal kiélezni és a politikusok érdekeinek alárendelni a rurális társadalmak konfliktusait. A politikai közbeszéd a vidéket elsősorban a mezőgazdasággal és az elmaradottsággal azonosítja, ugyanakkor a vidéki idill elemeit is használja (Csurgó 2007/3 Megyesi 2007/1).
2. A *népies* panel(ek) külön is figyelemre méltó reprezentánsai a szocializmus utáni időszak imázstermelésének, és utolérhetetlen kreativitással alkalmazzák és vegyítik a különféle idilli imázsselemeket a népszínművektől az operettekig, a populizmustól a nemzeti és a rurális azonosításáig. Megjeleníthet városellenes indulatokat és érzéseket is. Az FKGP eltűnése a parlamentből nem jelentette ennek a vidékimáznak az eltűnését (Kovách 2007/2). Ma a mezőgazdasági nagyüzemi lobbik vagy a családi gazdaságok reprezentánsai egyaránt használják ezeket az imázsselemeket. Gyakori a vidék azonosítása az agrárral és az idillikussal, különösen a városi lakosság körében.
3. A vidék gyakran tűnik fel úgy, mint az *egyszerű, képzetlen emberek világa*, amely alsóbbrendű a városinál. Ez a vidékkép a városiak gondolkodásában erősebb, de nem hiányzik a falusiak vidékfelfogásából sem.
4. A vidék, mint *idilli és bukolikus tér* és az archaikus (magyar) társadalom fennmaradásának a területe kedvelt képzete az egyházak és a népi kultúra iránt elkötelezettek diszkurzív stratégiájának (Kiss 2007/2, Csurgó–Nagy Kalamász 2007).
5. A fejlesztés és a fejlesztési szakértők vidékfelfogása *technokrata szemléletű*. A kategorizálhatóság, a tervezhetőség, a szervezhetőség jegyében tekint a vidéki területekre, és kevésbé számol a helyi társadalom valós jellegzetességeivel és igényeivel.
6. A turizmus ipar a vidéket mint a különleges ételek és italok, a vonzó programok, az *autentikus élmények*, a csend, a rekreáció, természet idillikus világaként jeleníti meg.

7. A statisztika, a közigazgatás és társadalomtudományok sem használnak egységes vidékfogalmat.

A kilencvenes évek második felében *diszkurzív verseny* indult a vidék meghatározásáról. Ezt a *nagyüzemi agrárlobbi* nyerte meg, amelynek a vidéket az agráriummal azonosító fogalma került be a vidékfejlesztési tervekbe és dokumentumokba.

2, Város és falu

Az értekezés a *város és falu kapcsolatát*, a településrendszer és a társadalomszerkezet összetett metamorfózisának a viszonylatában vizsgálja, amely a vidéki társadalom átrendeződésének egyik kiváltója volt. Ennek egyik lényeges oka a *társadalom- és településstruktúra aszinkron változása*. A társadalom- és településstruktúra elmozdulásainak újraszülető különbségei már a kilencvenes évek közepén egyértelműen megmutatkoztak. A településstruktúra a társadalmi változásoknál lassabban alakult át. Az aszinkronitás más típusú okok miatt és más következményekkel ugyan, de hosszú évtizedek óta a település és társadalomfejlődés egyik legfontosabb strukturális jellegzetessége. A lassú urbanizálódás, a szuburbanizáció, a városi agglomerációkba irányuló migráció felerősödése, a falusi lakosság arányának lassú növekedése, a „poszt-szocialista demográfiai fordulat” (Ladányi–Szelényi 1997/1) egymásnak feszülő folyamatai egyaránt jelen voltak a magyar társadalom *térszerkezetének* változásaiban. A kilencvenes évek közepén a városi lakosság, így Budapesté is, folyamatos csökkenésnek, a falusi lakosság pedig kisebb növekedésnek indult, ami a pozitív vándorlási egyenleg következménye (Molnárné 2008). A falvakba költözés a társadalom gazdagabb és szegényebb egyharmadában a leggyakoribb. A nagyvárosi felsőbb osztályok a város környéki, „zöldövezeti” településekre költöznek inkább, míg a szegényebbek az alacsonyabb lakás- és létfeltételek miatt a nagyvárosoktól távolabbi falvakba vagy a kisebb presztízsű agglomerációs községekbe. Az *agglomerációs települések* lakóparkjai és az

egyéni kialakítású lakóházak egy évtized alatt több tízezer városi kiköltözőt fogadtak be. A városiak vidéki „kolonizációja” következtében megnőtt a városiak második, vidéki otthonának a száma, a turizmus rekreációs célú vidéki térhasználata. A városiak számos új módon kerültek érintkezésbe a vidéki társadalommal. A vidéki társadalom összetételét és életviszonyait az ezredforduló körüli két évtizedben négy nagyobb tér-, és településszerkezeti folyamat alakította: az *urbanizáció*, *agglomerizálódás*, *szuburbanizáció* és *ellenurbanizáció*, a *faluosztályok átrendeződése*, a *kisfalvas térségek bezáródása* és az *új regionalizáció*.

A faluosztályok, falutípusok közül az *aprófalvak* világában halmozódott fel az ezredforduló legtöbb társadalmi feszültsége. A vidéki településeknek ez az a típusa, amely összességében a legtávolabb kerül a gazdasági vagy társadalmi fejlettségi mutatók átlagától és a városközpontok életszintjétől. A leszakadás olyan jelentős mértékű, hogy a települési lejtőn belül nagyobb az aprófalvak és a többi településfajta között a szakadék, mint a városok és a községek között. A fejlettségi rés inkább az aprófalvak és a többi település között létezik.

A *vidékre vándorlást* a hazai irodalom elsődlegesen a szuburbanizáció részeként és a város (helyeselt) kiterjeszkedésének az egyik elemeként közelített meg, azt feltételezve, hogy az urbanizálódás az első lépcsője, elengedhetetlen velejárója a fejlődésnek. A városok decentralizálódása a szuburbán folyamatok oka. A magyarországi szuburbanizáció sajátosságait az elemzések a következőkben állapítják meg. A városiak kitelepülése Nyugat-Európaéhoz hasonlítva speciális időszakban, nem a gazdasági növekedés, hanem éppen a recesszió időszakában indult meg, amikor a vidéki lakosság aránya országosan sokkal nagyobb, mint nyugaton. Mások a globalizáció következményének tartják a magyarországi trendeket. A kiköltözés közvetlen oka a budapesti bérlakás privatizáció volt, ami lehetőséget és kényszerhelyzeteket teremtett, ezért az elvándorlás különböző adottságú társadalmi csoportok részvételével történt (Csanádi és Csizmadya 2002). A szegényebbek kényszerköltözése inkább a távolabbi területekre irányul, míg a középosztály új társadalmi státuszt épít a vidékre költözéssel. A kiköltözők és a

helyiek kapcsolta ellentmondásos. A lakóparki népesség a helyi társadalom elkülönült, térben is szegregálódó csoportja, amelynek nincs valós kapcsolata a többiekkel. A beköltözők között egyaránt ott vannak a helyiekkel semmilyen kapcsolatot sem tartó, a vidéki teret alvófalú funkcióval használó kitelepülők, illetve a lokálpatriótává váló és a hagyományörzésben a helyiekkel együtt résztvevő városi kitelepülők, akiknek még a letelepedése is térben elkülönülve zajlott. Az értekezésben elfogadott koncepció szerint a *városkörnyéki vidék* a vidéki tér dinamikus változata: karakteres jellemzőkkel rendelkezik, és nem igazán lehet a szuburbanizáció jelenségéhez sorolni. Sajátos vidékfejlődéssel állunk itt szemben, amely a városi fogyasztás hatására alakul ki, de amely nem rendeli alá a rurálist a városnak, hanem megőrzi a vidék jellegét, bár a lakópark és a hagyományos beépítés egyaránt hozzátartozik a látványához. A városiasodás és a ruralizáció/retradicionizáció együttesen formálják a társadalmát, amely fragmentált, a helyiek és betelepülők sokszor konfliktusba keveredő csoportjai között megosztott.

A 20. század eleji, a nyugatihoz hasonlítva *lassú térszerkezeti modernizáció* és városiasodás után az ellentmondásos szocialista típusú térszerkezet-fejlesztés és urbanizáció az ezredfordulóra sajátos településrendszert hagyott örökölni. A kilencvenes évek első felében a magyar település- és társadalomszerkezetben kialakult feszültségek az ezredfordulót követően felerősödtek és stabilizálódtak. Kérdés, hogy megrekedt fejlődés, lelassult térszerkezeti változások, megkésett vagy éppen késleltetett urbanizáció mindaz, aminek tanúi vagyunk, vagy érdemesebb azzal számolni, hogy az urbanizáció intenzív és extenzív szakasza is véget ért, és a magyar (közép-európai) fejlődés centruma szükségszerűen kettős, városi és vidéki lesz, amihez meg kell találni a megfelelő víziókat és (fejlesztés)politikai eszközöket.

A társadalom- és településstruktúra aszinkron poszt-szocialista átalakulása a társadalom struktúrájára is visszahat, s ennek következményei számos további, nehezen kezelhető társadalmi és térszerkezeti problémát eredményezhetnek. A településszerkezeti változás legfontosabb eleme egy sajátos *kettős vidékstruktúra*

kialakulása: a változásokra a maga sajátos módjain válaszolni képes „új vidék” és a hátrányokat reménytelenül akkumuláló *depressziós övezetek*. A településrendszer sajátosságainak tanúsága, hogy a mi régióinkban nem elégséges az Európai Unió fejlesztési rendszereinek a honosítása. A fejlesztés új a településszerkezet hármassztruktúráját figyelembe vevő modellje, (város, új vidék, depressziós vidék) és az adott körülmények között is alkalmazható demokratikus kontroll vár megvalósításra.

3, Az agrárszerkezet változása. Privatizáció és koncentráció

Az *agrártermelés struktúraváltása* során teljességgel új tulajdonszerkezet és birtokviszonyok jöttek létre, a szocialista *lokális redistribúciót* a jóléti állam módszereit (csak valós tartalmát nem) meghonosító szociális rendszer helyettesítette. A vidéki családok teljesen új életfeltételek között találták magukat. Nöttek a *társadalmi különbségek* és a munkanélküliség, új szereplők jelentek meg a helyi hatalomban. A mezőgazdaság termelése jelentősen visszaesett és az agrármodernizáció nagy késéssel és akadozva történt meg. A vidék társadalmának az egyik legnagyobb csoportja szociális segélyekből, munkanélküli támogatásból, nyugdíjból él. Alig két évtized alatt *átrendeződött a tulajdonszerkezet*. Az agrárrendszer mai szerkezetének a kialakulása két szakaszban történt. Az 1990 utáni évek a földkérdés, a szövetkezeti törvény, a földárverések, az *új birtok- és munkaerőpiaci struktúra* létrehozásának korszaka. Az ezredforduló körüli években a gyors *termelés- és földhasználat koncentrációt* követően jön létre az új agrárszerkezet, amelynek a főszereplői tevékenyen vesznek részt az uniós integráció végrehajtásában. A látens és közvetlen *politikai részvétel* eredménye, nagy valószínűséggel, a földhasználati viszonyok és a termelési/értékesítési kapcsolatok hosszabb időtartamra történő rögzítése. Az új mezőgazdasági szerkezet kialakulásának a jele, hogy gyorsan nő a társas vállalkozások száma és az összes gazdasághoz viszonyított aránya, míg a kisebb gazdaságok és a csak önellátásra berendezkedett termelők aránya radikálisan

csökken; a nagyobb családi gazdaságokban számottevő árutermelés történik. A *koncentrálódó és polarizálódó mezőgazdaság* szerkezet és az uniós támogatási rendszer bevezetése a termelés piaci szegmensének a konszolidációjával együtt történt meg. A konszolidációt a nagyobb agrárpiacon szereplők termelésének a stabilizálódása eredményezte

4. Vidéki társadalmi változások

A vidéki társadalom változásait az értékezés a *szegénység és underclass*, az *elitek, középosztály és a vállalkozók a család és a helyi közösség* funkcióváltása, a *hálózatosodás* és a rurális gazdaság *diverzifikálódásának* az összefüggéseiben tárgyalja. A vidéki szegénységet a mezőgazdasági szerkezetváltással bekövetkező munkahely és tulajdonvesztés, a munkaerőpiaci változások, a rossz hatékonysággal működő iskolarendszer, és nemek között a válságos helyzetek kezelésének eltérései miatt keletkező különbségekre vezeti vissza. A fejezet röviden értékeli a vidéki szegénység kezelésének szociálpolitikai eszközeit valamint a szociális földprogramot és szociális szervezetek lehetséges szerepét. A *vidéki elitek* összetételében és pozíciójában háromszor történt nagyobb változás 1990 után. Az első korszakban, a kilencvenes évek első kétharmadában, az új elitsoportok elsősorban az önkormányzatokban szereztek döntő befolyást. A területfejlesztés és redisztribúció új rendszerében az önkormányzatoké lett a legfontosabb szerep, mert az önkormányzatok váltak a szociális rendszer, a munkanélküli és más szociális segélyek folyósításának a legfontosabb intézményeivé. A második szakaszban gazdasági elitsoportok 1997-98-tól már egyértelműen megkezdték a politikai erőterét saját kapcsolatokkal és kapcsolatokon keresztül történő megszerzését. 1998-as országgyűlési választások idején több helyen is a gazdasági-politikai érdekcsoportok irányították a saját kapcsolathálóhoz tartozó képviselőjelöltek kiválasztását és kampányaik finanszírozását. Az harmadik szakaszban az ezredforduló utáni években, az uniós tagsághoz közeledve, a terület- és vidékfejlesztési, valamint az agrártámogatási

rendszer forrásfelosztási mechanizmusainak a lényegi vonásait felismerve a legbefolyásosabb szereplők három politikahálózatot szerveztek meg. A három vidéki *politikahálózat* a „nagyüzemi”, a „családi gazdaság” és a „vidékfejlesztők”. (Csite 2005). A három hálózat létrejöttének, valamint a *projekt osztály* és a *közvetítő szereplők* megerősödésének a következménye a vidéki elitpozíciók szempontjából a hatalmi szereplők és hálózataik megsokszorozódása és a nem helyi elitcsoportok befolyásának a növekedése volt. A hatalmi kapcsolatok hálózatosodásával, az európai integráció előrehaladásával a lokális hatalom sokszereplőssé vált. A vidéki politikai arénában új szereplők jelentek meg. A vidékkel kapcsolatos hatalom újabb átrendeződéséről és az újhatalmi csoportok megjelenésének a következményeiről az értekezés ötödik fejezete ad elemzést. Az értekezés elemzi az új agrártársadalom összetételét.

A *család funkcióváltását* a dolgozat a *nők* változó családon belüli pozíciójának az elemzésén keresztül közelíti meg. Kettős tendenciát mutat ki: egyrészt a szegénységbe és társadalmi hátrányokba süllyedő családokban tovább él a hagyományos családmodell és a hagyományos nemi szerepkészlet. A férfiak azonban nehezen kezelik a lecsúszásból eredő traumát és a családok össze- és fenntartásának a szerepe teljesen a nőkre hárul, ami konfliktusokhoz és a hagyományos családmodell erodálásához vezet. Az új vidék dinamikusabb régióiban is alapvetően változik a nők szerepe. Elfogadják a hagyományos családmodell számos elemét, a gyerek és családközpontúságot, a nemek közti munkamegosztást, de ők formálják a családok fogyasztási és egyéb értékeit és a nők határozzák meg a vidéki értékadó idilljének az elemeit. A dolgozat itt mutatja be a vidéki társadalom hálózatosodásának a tendenciáit is.

5. A hatalom szerkezete, szereplői és érdekviszonyai

Az értekezés egy fejezete azt elemzi, hogy milyen változások mentek végbe az ezredfordulót megelőző és követő évtizedben a vidék köré szerveződő *hatalmi hálózatok* intézményeiben és irányítási struktúráiban, a hatalom szereplőinek

érdekviszonyaiban és kapcsolatrendszerében, az önkormányzatiságban és az európai integrációban; valamint, hogy létezik, bevezethető-e olyan kormányzási modell, amely anyagi és szellemi erőforrásokhoz juttathatja a vidéki közösségeket. A vizsgálat az agrárpolitika legfontosabb intézményének a FVM-nek a politikai szerepváltozását négy korszakra bontva elemzi és kimutatja a befolyásvesztés okait. A dolgozat részletesen foglalkozik az *önkormányzati hatalom* hálózatosodásának a kérdéseivel, a szereplők hatalmi helyzetével és végső következtetése az „új kormányzás” bevezetésének az elkerülhetetlensége. A fejezet utolsó része az európai és hazai érdekérvényesítésre képes csoportok érdekeinek és érdekérvényesítésének az elemzése.

6, A magyar társadalom paraszttalanítása

A dolgozat utolsó fejezete a vidéki társadalom legnagyobb változásának, a történelmi parasztság eltűnésének a folyamatát elemzi. A hosszú időtartamú és összetett átalakulás értelmezése a „*paraszttalanítás*” fogalmának a bevezetésével és használatával történik. A módszer a nemzetközi összehasonlítás. A „*paraszttalanítást*” nem csupán a mezőgazdasági, hanem a *teljes jelenkori vidéki társadalmi változás* fogalmi keretének is tekintem. A strukturális pozíciók egymáshoz kapcsoltsága és összetorlódása miatt a nemrégben még legnagyobb vidéki társadalmi alakulat, a mezőgazdaságból élő népesség hanyatlása az egész vidéki társadalom mélyreható átalakulását eredményezi. A fejezet célja annak bemutatása, hogy az összetett (gazdasági, szociális és kulturális, érték- és életmódbeli) elmozdulások sorozataként felfogott „*paraszttalanítás*” az egész vidéki társadalomra ható meghatározó folyamatokat is magában foglalja. A fejezet részletesen elemzi „*paraszt*” és a „*paraszttalanítás*” fogalmait. Az elemzés kiindulópontja, hogy a magyar társadalom paraszttalanítása a jelenkori vidéki társadalmi változásokat alapjaiban meghatározó, megfordíthatatlan folyamat. A parasztság strukturális, kulturális és társadalmi/funkcionális értelemben is eltűnt a magyar társadalomból.

A parasztság nélküli vidék, a *rustica nova* jellegzetességeit a záró fejezet kísérli meg összefoglalni.

Kovách Imre publikációi az értékezés témájáról

Könyvek, önálló kiadványok:

1. KOVÁCH Imre – KUCZI Tibor: A háztáji gazdaságok vizsgálatának módszeréről. Budapest, Népművelési Intézet, 1984. 52.
2. KOVÁCH Imre: Termelők és vállalkozók. Budapest, MTA Társadalomtudományi Intézet, 1988. 231.
3. KOVÁCH, Imre: Embourgeoisement theories and processes. Budapest, HAS Institute for Political Science, 1994, 20.
4. KOVÁCH, Imre: Central and Eastern European family farming after agricultural privatisation, Working Papers of Political Science, No. 4. Budapest, HAS Institute for Political Science, 1996, 20.
5. KOVÁCH, Imre: Quality of life in the rural settlements in six post-socialist countries. Budapest, HAS Institute for Political Science, 1997, 25.
6. KOVÁCH Imre – TÓTH Péter – FARKAS András – KŐRÖSMEZEI Csaba – PINTÉR János: A vidék helyzete. Budapest, Agrár Európa Tanácsadó Iroda, 2003. 40.
7. KOVÁCH, Imre – CSITE, András – CSURGÓ, Bernadett – KRISTÓF, Luca – NAGY, Ildikó: Building Rurban Relations. Deliverable 2. Hungarian Report. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 2004, 72.
8. KOVÁCH, Imre – CSURGÓ, Bernadett – JÓKUTHY, Emese – KRISTÓF, Luca – NAGY, Ildikó: Building Rurban Relations. Deliverable 6: Consumers in Hungary. Hungarian Report. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 2004, 36.
9. KOVÁCH, Imre – CSURGÓ, Bernadett – KRISTÓF, Luca – MEGYESI, Boldizsár – NAGY, Ildikó: Producer analysis, Budapest agglomeration and Lake Balaton Region. Building new relationships in rural areas under urban pressure. Budapest, HAS Institute for Political Sciences, 2004, 49.
10. KOVÁCH, Imre – KRISTÓF, Luca: Mobilising and Commercialising Rural Goods and Services. An Intermediate Actors oriented Comparative Analysis. Building Rurban Relations. Deliverable 11. Budapest, HAS Institute for Political Sciences, 2005, 47.

11. KOVÁCH, Imre – KRISTÓF, Luca – KELEMEN, Eszter – MEGYESI, Boldizsár– NAGY, Ildikó: Improvements: Budapest Agglomeration and the Lake Balaton Region (Rurban report D16) Budapest, HAS Institute for Political Sciences, 2005, 41.
12. Eszter Kelemen – Imre KOVÁCH – Boldizsár Megyesi: A general overview of collective of farmers marketing initiatives in Hungary. Working papers E-books MTA PTI (11) 2007.1., 31 p.
13. Bernadett Csurgó – Eszter Kelemen – Imre KOVÁCH – Boldizsár Megyesi: Encouraging Collective Farmers Marketing Initiatives, Working papers E-books MTA PTI (11) 2008.2. 85 p.

Szerkesztett könyvek:

14. KOVÁCH, Imre – GRANBERG Leo (eds): Actors on the changing European countryside. Budapest: HAS Institute for Political Sciences, Budapest, 1998, 283.
15. STAROSTA, Pawel – KOVÁCH, Imre – GORLACH, Krzysztof (eds): Rural societies under communism and beyond. The Hungarian and Polish perspectives. Lodz, Univ. of Lodz, 1999, 388.
16. GRANBERG Leo – KOVÁCH, Imre – TOVEY, Hilary (eds): Europe's green ring. Aldershot, Burlington USA, Singapore, Sydney: Ashgate Publishers, 2001, 366.
17. HALFACREE, Keith – KOVÁCH, Imre – WOODWARD, Rachel (eds): Leadership and local power in European rural development. Aldershot, Burlington USA, Singapore, Sydney, Ashgate Publishers, 2002, 278.
18. KOVÁCH Imre (Szerk.): Hatalom és társadalmi változás. A poszt szocializmus vége. Budapest, Napvilág Kiadó, 2002. 367.
19. KOVÁCH Imre (Szerk.): Civil szervezetek az Európai területfejlesztésben. A civil szervezetek és a területfejlesztési politika. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, Műhelytanulmányok, Digitális Archívum, 2005. 140.
20. KOVÁCH Imre (Szerk.): Vidék, mezőgazdaság, Európai Unió csatlakozás – az értékek változása. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, Digitális Archívum, 2005. 85.
21. GORLACH, Krzysztof – KOVÁCH, Imre (eds): Land Use, Nature Conservation and Biodiversity in Central Europe: The Czech, Hungarian and Polish cases Budapest: HAS Institute for Political Science, 2006 E-books WORKING PAPERS (5) 2006/3.

22. KOVÁCH, Imre – MAJEROVÁ, Vera (eds): Civil Society and Demography in Rural Central Europe: The Czech, Hungarian and Polish cases, Budapest: HAS Institute for Political Science, 2006 E-books WORKING PAPERS (6) 2006/4.
23. GORLACH, Krzysztof – KOVÁCH, Imre (eds): Local Food Production, Non-Agricultural Economies and Knowledge Dynamics in Rural Sustainable Development The Czech, Hungarian and Polish cases, Budapest: HAS Institute for Political Science, 2006 E-books WORKING PAPERS (7) 2006/5.
24. GORLACH, Krzysztof – KOVÁCH, Imre (eds): Innovation and Sustainability in Central Europe, The Czech, Hungarian and Polish cases, Budapest: HAS Institute for Political Science, 2006 E-books WORKING PAPERS (8) 2006/6, 15.
25. KOVÁCH Imre [szerk.]. Vidék- és falukép a változó időben Budapest : Argumentum; MTA Politikai Tudományok Int., 2007. 304 p.
26. KOVÁCH Imre (szerk): Vidékiek és városiak : A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon (szerk. Kovách Imre).-Budapest : L'Harmattan; MTA Politikai Tudományok Int., 2007.

Kötetben megjelent tanulmányok

27. CSURGÓ, Bernadett – KOVÁCH, Imre – MEGYESI, Boldizsár: Hungary: nature and culture – resource management and knowledge use in a Hungarian microregion, In Eds Karl Bruckmeier and Hilary Tovey: Rural Sustainable Development in the Knowledge Society, Farnham, Surrey, England, Ashgate Publishers pp 2009 pp. 95-111
28. KOVÁCH Imre. (2009): Lobbizás és érdekképviselés a vidék- es agrárfejlesztés területén In: Bayer J.– Kéglér A. (szerk.) Kormányzati, gazdasági és civil érdekérvényesítés az Európai Unióban. Budapest, MTAPTI, 2009 pp 231–265.
29. KOVÁCH Imre: Önkormányzati hatalom, projektesítés és az új kormányzás. in: Bódi Ferenc [Szerk.]: A területfejlesztés útjai az Európai Unióban. Budapest .: MTA PTI, 2008. p. 113-128
30. KOVÁCH Imre: Európai fejlesztési projektek – magyarországi tapasztalatok. In: Európai Magyarország 2007. Társadalomtudományi áttekintés. (Szerk.Kovách Imre, Nagy Éva, Tibori Timea, Tóth Ágnes) Budapest : MTA Etnikai-nemzetiségi Kisebbségkutató Intézet, Politikai Tudományok Intézete, Szociológiai Kutatóintézet, Világgazdasági Kutatóintézet, 2007

31. CSURGÓ Bernadett – KOVÁCH Imre – Eva KUCEROVÁ: Hatalom és tudás az európai vidékfejlesztésben In: Vidékiek és városiak : A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon (szerk. Kovách Imre) Budapest : L'Harmattan; MTA Politikai Tudományok Int., 2007. (137-157. p.)
32. KOVÁCH Imre – KRISTÓF Luca: Közvetítő szereplők a vidéki javak és szolgáltatások piacán. In: Vidékiek és városiak : A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon (szerk. Kovách Imre) Budapest : L'Harmattan; MTA Politikai Tudományok Int., 2007. (105-119. p.)
33. KOVÁCH Imre – KELEMEN Eszter: A magyar felnőtt lakosság agrárérzettsége. In: Vidékiek és városiak : A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon (szerk. Kovách Imre) Budapest : L'Harmattan; MTA Politikai Tudományok Int., 2007.-157 p. (13-26. p.)
34. CSURGÓ Bernadett – KOVÁCH Imre – Eva KUCEROVA: The actors of the knowledge base society, Power and knowledge on development projects, In: Towards a Knowledge Society: Is Knowledge a public good? Dynamics of Knowledge production and distribution, ESSHRA ebooks, Bern www.euresearch.ch
35. KOVÁCH Imre: A múlt és jelen vidéképe In: Vidék- és falukép a változó időben (szerk. Kovách Imre et al.) Bp. Argumentum, 2007. (7-10. p.)
36. Imre KOVÁCH – Luca Kristóf: The projectification of power : The impact of European integration on power and society In: Bayer József, Jody Jensen eds From transition to globalisation: New challenges for politics, the media and society Bp. : MTA Politikatudományok Intézete, 2007. (191-205. p.)
37. Imre KOVACH – Luca Kristóf – Boldizsár Megyesi: Hungary. In: Rural areas under urban pressure : Case studies of rural-urban relationship across Europe (ed. by Greet Overbeek, Ida Terluin). The Hague : LEI Wageningen UR, 2006 (111-137. p.)
38. KOVÁCH, Imre: LEADER, a new social order, and the Central and East-European Countries. In : M.C Behera (ed): Globalising Rural Development, New Delhi, Thousand Oaks, London, Sage Publications, 2006, 277–291.
39. CSURGÓ, Bernadett – KRISTÓF, Luca – MEGYESI, Boldizsár – NAGY, Ildikó – KOVÁCH, Imre: Rural goods and services in the Budapest agglomeration and the lake Balaton region. In: KELEMEN, Eszter (ed): Rural goods and services and their role in improving rural-urban relationship (Edited by) HAS Institute for Political Science, Budapest 2006 E-books WORKING PAPERS (10) 2006/8, 5–34

40. KRISTÓF, Luca – KELEMEN, Eszter – MEGYESI, Boldizsár – NAGY, Ildikó– KOVÁCH, Imre: Possible improvements of rural – urban partnership: Budapest agglomeration, lake Balaton region, in: In: KELEMEN, Eszter (ed) Rural goods and services and their role in improving rural-urban relationshi HAS Institute for Political Science, Budapest 2006 E–books WORKING PAPERS (10) 2006/8, 35–60.
41. NAGY KALAMÁSZ Ildikó – KOVÁCH Imre: Társadalmi és területi egyenlőtlenségek. In: KOVÁCH Imre (Szerk.): Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon, Budapest, Napvilág Kiadó, 2006. 161–177.
42. MEGYESI, Boldizsár – KOVÁCH, Imre: Nature conservation and biodiversity in Hungary. In: GORLACH, Krzysztof– KOVÁCH, Imre (eds): Land Use, Nature Conservation and Biodiversity in Central Europe. The Czech, Hungarian and Polish cases, Budapest: HAS Institute for Political Science, 2006 E–books WORKING PAPERS (5) 2006/3, 110–125.
43. KELEMEN, Eszter – KRISTÓF, Luca – KOVÁCH, Imre: Demographics and Civil Society in Hungary. In: KOVÁCH, Imre– MAJEROVA, Vera (eds): Civil Society and Demography in Rural Central Europe: The Czech, Hungarian and Polish cases, Budapest: HAS Institute for Political Science, 2006 E–books WORKING PAPERS (6) 2006/4, 43–65.
44. MEGYESI, Boldizsár – KOVÁCH, Imre: Local food production and knowledge dynamics in rural sustainable development. In: GORLACH, Krzysztof– KOVÁCH, Imre (eds): Local Food Production, Non–Agricultural Economies and Knowledge Dynamics in Rural Sustainable Development. The Czech, Hungarian and Polish cases, Budapest: HAS Institute for Political Science, 2006 E–books WORKING PAPERS (7) 2006/5, 24–36.
45. KRISTÓF, Luca – KOVÁCH, Imre: Non-agricultural economies as a factor of rural sustainable development in Hungary. In: GORLACH, Krzysztof – KOVÁCH, Imre (eds): Local Food Production, Non–Agricultural Economies and Knowledge Dynamics in Rural Sustainable Development The Czech, Hungarian and Polish cases, Budapest: HAS Institute for Political Science, 2006 E–books WORKING PAPERS (7) 2006/5, 73–84.
46. KRISTÓF Luca – KOVÁCH Imre: A hatalom projektesítése. Az európai integráció hatalmi és politikai következményeiről in: BAYER József – KOVÁCH Imre (Szerk.) Kritikus leltár. A rendszerváltás három évtizede. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 2005. 231–251.
47. KOVÁCH Imre: A magyar társadalom paraszttalanítása – európai összehasonlításban. In: RAKACZKINÉ TÓTH Katalin (Szerk.): A vidék és a falvak a „mezőgazdaság után”. Gödöllő, Szent István Egyetem, 2005. 75–95.

48. CSITE András – CSURGÓ Bernadett – HIMESI Zsuzsa – KOVÁCH, Imre: Agrárpolitikai „hatásvizsgálat”: földhasználat, foglalkoztatottság, üzemszerkezet. In: RAKACZKINÉ TÓTH Katalin (Szerk.): A vidék és a falvak a „mezőgazdaság után”. Gödöllő, Szent István Egyetem, 2005. 25–75.
49. KOVÁCH Imre: A vidék megjelenése a közbeszédben, médiákban– rurális imázs. In: BOGNÁR László – CSIZMADY Adrienn – TAMÁS Pál – TIBORI Tímea (Szerk.): Nemzetfelfogások 3. Falupolitikák. Budapest, UMK, MTA Szociológiai Kutató Intézet, 2005. 51–59
50. KUCEROVÁ, Eva – KOVÁCH, Imre: New governance and the project class. Perspectives from Central Europe on the institutionalisation of environmental protection. The Czech and Hungarian cases. In: OSTI, Giorgio–PELLIZZONI, Luigi (eds): Local Institution Building for the Environment: Perspectives from East and West, Proceedings. CD könyv.
51. KOVÁCH, Imre: The Actors of European Integration: the project class. In: NÁBRÁDI, András (ed): Agricultural Economics, Rural Development and Informatics. Universtiy of Debrecen, Faculty of Agriculture and rural Development, CD könyv.
52. KRISTÓF Luca – KOVÁCH Imre: Regisztrált civil szervezetek. In: KOVÁCH Imre (Szerk.): A civil szervezetek és a területfejlesztési politika. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, Műhelytanulmányok, Digitális Archívum, 2005. 4. 36–55
<http://buster.mtapti.hu/mtapti/templates/mtcivil.pdf>.
53. KUCEROVÁ Eva – MEGYESI Boldizsár – KOVÁCH Imre: Civil szervezetek az Európai területfejlesztésben. In: KOVÁCH Imre (Szerk.): A civil szervezetek és a területfejlesztési politika. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, Műhelytanulmányok, Digitális Archívum, 2005. 4. 109–139. <http://buster.mtapti.hu/mtapti/templates/mtcivil.pdf>.
54. CSITE, András – CSURGÓ, Bernadett – KRISTÓF, Luca – NAGY, Ildikó–KOVÁCH, Imre: The Budapest Agglomeration. In: ESPARCIA, Javier–BUCIEGA, Almudena (eds): New Rural – Urban Relationships in Europe. Valencia (Spain), University of Valencia, 2005, 51–56.
55. CSITE, András – CSURGÓ, Bernadett – KRISTÓF, Luca – NAGY, Ildikó–KOVÁCH, Imre: Lake Balaton and the Valley of Arts. In: ESPARCIA, Javier–BUCIEGA, Almudena (eds): New Rural – Urban Relationships in Europe. Valencia (Spain), University of Valencia, 2005, 77–81.
56. KRISTÓF Luca – KOVÁCH Imre: A hatalom projektesítése. Az európai integráció hatalmi és politikai következményeiről. In: BAYER József–KOVÁCH Imre (Szerk.): Kritikus leltár. A rendszerváltás három évtizede. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 2005. 231–251.

57. KOVÁCH Imre: A civil szervezetek részvétele a magyar területfejlesztésben. In: KOVÁCH Imre (Szerk.): Civil szervezetek az európai területfejlesztésben. A civil szervezetek és a területfejlesztési politika. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, Műhelytanulmányok, Digitális Archívum, 2005. 136–139
<http://buster.mtapti.hu/mtapti/templates/mtcivil.pdf>.
58. KOVÁCH Imre: Kistérségek összehasonlítása – adatok a kistérségekről. In: KOVÁCH Imre (Szerk.): Civil szervezetek az Európai területfejlesztésben. A civil szervezetek és a területfejlesztési politika. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, Műhelytanulmányok, Digitális Archívum, 2005. 17–36
<http://buster.mtapti.hu/mtapti/templates/mtcivil.pdf>.
59. MEGYESI Boldizsár – NAGY Ildikó – KOVÁCH Imre: Értékelés és összehasonlítás. In: KOVÁCH Imre (Szerk.): Civil szervezetek az Európai területfejlesztésben. A civil szervezetek és a területfejlesztési politika. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, Műhelytanulmányok, Digitális Archívum, 2005. 78–84.
60. KOVÁCH Imre: A vidéki Magyarország az ezredfordulón. In: BAYER József – KULCSÁR Kálmán (Szerk.): Társadalom, politika, jogrend. Magyar Tudománytár 4. kötet. GLATZ Ferenc (Főszerkesztő). Budapest, MTA Társadalomkutató Központ; Kossuth Kiadó, 2003. 141–158.
61. CSITE András – KOVÁCH Imre: Vidéki történet. In: KOVÁCH Imre (Szerk.): Hatalom és társadalmi változás. A poszt szocializmus vége. Budapest, Napvilág Kiadó, 2002. 219–309.
62. CSITE András – CSURGÓ Bernadett – HIMESI Zsuzsa – KOVÁCH Imre: Agrárpolitikai “hatásvizsgálat”: földhasználat, foglalkoztatottság, üzemszerkezet. In: KOVÁCH Imre (Szerk.): Hatalom és társadalmi változás. A poszt szocializmus vége. Budapest, Napvilág Kiadó, 2002. 309–361.
63. KOVÁCH, Imre: Problems of implementation of EU evaluation methods in a joining state – Hungary. In: BRUCKMEIER, Karl (ed): Innovating rural evaluation. Social sciences in the interdisciplinary evaluation of rural development. Berlin– Freiburg: Institut für Internationale Sozialforschung, 2001, 59–69.
64. KOVÁCH, Imre: Leadership and local power in Hungary. In: HALFRACREE, Keith – KOVÁCH, Imre – WOODWARD, Rachel (eds): Leadership and local power in contemporary rural Europe. Aldershot, Burlington USA, Singapore, Sydney: Ashgate Publishers, 2002, 91–122.

65. HALFRACREE, Keith – WOODWARD, Rachel– KOVÁCH, Imre: Introduction. In: HALFRACREE, Keith – KOVÁCH, Imre– WOODWARD, Rachel (eds): Leadership and local power in contemporary rural Europe. Aldershot, Burlington USA, Singapore, Sydney: Ashgate Publishers, 2002, 1–12.
66. HALFRACREE, Keith – WOODWARD, Rachel – KOVÁCH, Imre: Conclusion. Power in rural Europe. In: HALFRACREE, Keith – KOVÁCH, Imre – WOODWARD, Rachel (eds.): Contemporary rural Europe. Aldershot, Burlington USA, Singapore, Sydney: Ashgate Publishers, 2002, 273–278.
67. KOVÁCH, Imre: Depeasantisation of Hungarian rurality. In: GRANBERG, Leo – KOVÁCH, Imre – TOVEY, Hilary (eds): Europe's ring. Aldershot, Burlington USA, Singapore, Sydney, Ashgate Publishers, 2001, 66–89.
68. GRANBERG, Leo – KOVÁCH, Imre – TOVEY, Hilary: Afterword. In: GRANBERG, Leo – KOVÁCH, Imre – TOVEY, Hilary (eds): Europe's green ring. Aldershot Burlington USA, Singapore, Sydney, Ashgate Publishers, 2001, 359–368.
69. GRANBERG, Leo – KOVÁCH, Imre – TOVEY, Hilary: Introduction. In: GRANBERG, Leo – KOVÁCH, Imre – TOVEY, Hilary (eds): Europe's green ring. Aldershot, Burlington USA, Singapore, Sydney, Ashgate Publishers, 2001, 3–41.
70. SZELÉNYI, Szonja – SZELÉNYI, Iván – KOVÁCH, Imre: The making of the Hungarian postcommunist elite: circulation in politics, reproduction in the economy. In: LENGYEL, György– ROSTOVÁNYI, Zsolt (eds): The small transformation. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2001, 44–70.
71. KOVÁCH Imre: Polgárosodási folyamatok a 90-es években és napjainkban. In: BESZTERI Béla– MIKOLASEK Sándor (Szerk.): Polgárosodási folyamatok az országban Nyugat és Közép Dunántúlon. Komárom, VEAB, 2000. 39–43.
72. KOVÁCH, Imre: The lessons of history for future rural development. In: STAROSTA, Pawel – KOVÁCH, Imre – GORLACH, Krzysztof (eds): Rural societies under communism and beyond. The Hungarian and Polish perspectives. Lodz, Univ. of Lodz, 1999, 17–44.
73. KOVÁCH, Imre: The post-socialist Hungarian Countryside. The transformations in the nineties and the alternatives. In: STAROSTA, Pawel– KOVÁCH, Imre – GORLACH, Krzysztof (eds): Rural societies under communism and beyond. The Hungarian and Polish perspectives. Lodz: Univ. of Lodz, 1999, 361–372.

74. GORLACH, Krzysztof – STAROSTA, Pawel– KOVÁCH, Imre I: Introduction. Rural societies under communism and beyond. The Hungarian and Polish perspectives. In: STAROSTA, Pawel– KOVÁCH, Imre– GORLACH, Krzysztof (eds): Rural societies under communism and beyond. The Hungarian and Polish perspectives. Lodz, Univ. of Lodz, 1999, 9–17.
75. KOVÁCH, Imre: De-peasantisation of rural Hungary. In: NEMÉNYI, Ágnes (ed): Rurality in Europe at the threshold of centuries. Cluj, Editura Alsand, 1999, 47–63.
76. KOVÁCH, Imre: Hungary: Cooperative and household plot. In: MEURS, Mieke (ed): Many Shades of Red: State policy and collective. Lanham [etc.]: Rowman and Littlefield, 1999, 125–151.
77. GRANBERG, Leo – KOVÁCH, Imre: Editors words. In: GRANBERG, Leo – KOVÁCH, Imre (eds): Actors on the changing European countryside. Budapest, HAS Institute for Political Sciences, 1998, 2–7.
78. GRANBERG, Leo – KOVÁCH, Imre: Beyond socialism, beyond the peasant state? In: GRANBERG, Leo – KOVÁCH, Imre (eds): Actors on the changing European countryside. Budapest, HAS Institute for Political Sciences, 1998, 7–20.
79. HARCZA, István – KOVÁCH, Imre – SZELÉNYI, Iván.: The price of privatisation: the post-communist transformational crisis of the Hungarian agrarian system. In: Szelényi Iván (szerk.), Privatising the land. London: Routledge, 1998. pp. 214-245.
80. HARCZA, István – KOVÁCH, Imre – SZELÉNYI, Iván: The Hungarian agricultural 'miracle' and the limits of socialist reforms. In: Iván Szelényi (ed.): Privatizing the land : Rural political economy in post-communist society. (Routledge Studies of Societies in Transition). London: Routledge, 1998, pp. 21-42.
81. KOVÁCH Imre: Életminőség a poszt szocialista rurális településeken. In: KÁRPÁTI, Zoltán: Területi egyenlőtlenségek a kilencvenes évek Magyarországon. Budapest, TKKK, 1997. 150–164.
82. HARCZA, István – KOVÁCH Imre: Farmerek és mezőgazdasági vállalkozók a vidéki társadalomban. Társadalmi Riport. 1996. Budapest, TÁRKI, 1996. 101–135.
83. KOVÁCH, Imre: Nowa elita na wsi węgierskiej. In: STAROSTA, Pawel (ed): Zbiorowosci terytoialne i wiezi społeczne. Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1995. 286–291.
84. KOVÁCH Imre: A mezőgazdasági privatizáció társadalmi hatásai. In: MÉSZÁROS József (Szerk.): Magyarország átalakulóban. Budapest: Népjelési Minisztérium, 1994. 125–140.

85. KOVÁCH, Imre: A vidéki átalakulás értelmezésének elméleti lehetőségei. In: HANTÓ Zsuzsa (Szerk.): Faluszociológia Szöveggyűjtemény. Gödöllő, GATE, 1994. 219–225.
86. KOVÁCH Imre: A mezőgazdasági átalakulás foglalkoztatási hatásai. In: LAKY Teréz (Szerk.): Munkaerőpiaci helyzetjelentés: A munkaerőpiac keresletét és kínálatát alakító folyamatok. Budapest: Figyelő Kiadó, 1994. 102–111.
87. KOVÁCH, Imre: Part-time small-scale farming as a major form of economic pluriactivity in Hungary. In: Szmátka Jacek.– Mach Zygmunt.– Mucha Janusz. (eds): Eastern European societies on the threshold of change. Lewiston, Queenston, The Edwin Mellen Press, 1994, 175–192.
88. KOVÁCH Imre: Polgárosodás falun. In: Hagyomány és Modernizáció. Dél-Alföldi Média, 1993. 255–270.
89. KOVÁCH, Imre: Embourgeoisement theories. In: Krista Loogma, ed Formation of the middle class in transition societies. Tallin, Estonian Institute for Future Studies, 1993, 5–11
90. KOVÁCH, Imre: Mercato, privatizzazioni ed imprese in Ungheria: il caso dell'agricoltura In: La Rosa, Michele (ed): Mercato e cooperazione internazionale. Milano, Franco Angeli, 1993, 99–114
91. KOVÁCH Imre: A vidéki átalakulás értelmezési lehetőségei. In: KOVÁCS Teréz (Szerk.): Kiút a válságból. Pécs: MTA Regionális Központ, 1993. 65–74.
92. KOVÁCH, Imre: Rediscovering small-scale enterprise in rural Hungary. In: WHATMORE, Sarah.– LOWE, Philip – MARSDEN, Terry (eds): Rural enterprise. Critical perspectives on rural change. London, David Fulton Publishers, 1991, 78–96.
93. KOVÁCH Imre: Polgárosodás, középrétegesedés. In: MAJER Katalin (Szerk.): Szociológiai Szöveggyűjtemény. Budapest, Állatorvos-tudományi Egyetem, 1990. 100–103.
94. KOVÁCH Imre: Státusz, réteg, struktúra és a mezőgazdasági kistermelés. In: MAJER Katalin (Szerk.): Szociológiai Szöveggyűjtemény. Budapest, Állatorvos-tudományi Egyetem, 1990. 104–121.
95. KUCZI Tibor – KOVÁCH Imre: A gazdasági előnyök átváltásának lehetőségei társadalmunkban. In: KULCSÁR László– HÁRSFALVI Tamás (Szerk.): Agrárszociológiai Szöveggyűjtemény. Gödöllő, GATE, 1990.

96. KOVÁCH Imre: A kétezer főnél kisebb falvak hatvan évnél idősebb népességének társadalmi állapotáról. In: FORRAY R. Katalin – RÉPÁSSY Helga (Szerk.): Öregedés falun. 4. kötet. Életfeltételek, túlélési stratégiák. Budapest, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, 1990.
97. KOVÁCH Imre: Státuszcsoportok és a mezőgazdasági kistermelés. In: KOLOSI Tamás (Szerk.): Egyenlőtlen helyzetek. Budapest, Kossuth Kiadó, 1988. 149–164.
98. KOVÁCH Imre: A társadalom rétegződése és a mezőgazdasági kistermelés. In: BÓHM Antal (Szerk.): Munka, gazdaság, társadalom. MSZT, Budapest, 1985. 123–146.
99. KUCZI, Tibor – KOVÁCH, Imre: Agricultural small–market producers. In: ANDORKA, Rudolf – KOLOSI, Tamás (eds.): Stratification and inequality. Budapest, Institute for Social Sciences, 1984, 267 –286.
100. RÓBERT Péter – KOVÁCH Imre: A foglalkozások mobilitása. In: KOVÁCH Imre (Szerk.): Gazdaság és rétegződés. Budapest, MTA Társadalomtudományi Intézet, 1984. 110–154.
101. KOVÁCH Imre: A mezőgazdasági kistermelés és a társadalom rétegződése. In: KOVÁCH Imre (Szerk.): Gazdaság és rétegződés. Budapest, MTA Társadalomtudományi Intézet, 1984. 313–335.

Tudományos folyóiratokban megjelent tanulmányok

102. KOVÁCH, Imre – KUČEROVÁ, Eva: The Social Context of Project Proliferation—The Rise of a Project Class, *Journal of Environmental Policy & Planning*, Volume 11, Number 3, March 2009 , pp. 203-220 (16).
103. KOVÁCH, Imre – KRISTÓF, Luca: The Role of Intermediate Actors in Transmitting Rural Goods and Services in Rural Areas Under Urban Pressure, *Journal of Environmental Policy & Planning*, Volume 11, Number 1, March 2009 , pp. 45-60(16).
104. CSURGÓ Bernadett – KOVÁCH Imre - MEGYESI Boldizsár: Helyi hálózatok Európában és Magyarországon, *Politikatudományi Szemle* 2009 XVIII/2. 120–141. pp.
105. CSURGÓ, Bernadett, KOVÁCH, Imre, Eva KUČEROVÁ: Knowledge, Power and Sustainability in Contemporary Rural Europe, . *Sociologia Ruralis Sociologia Ruralis*, Vol 48, Number 3, July 2008, 292-312.
106. KOVÁCH Imre: A fejlesztéspolitika projektjesítése és a projektosztály. Hozzászólás a projektjesítés következményei vitához – *Szociológiai Szemle* 2007/3–4, (41–59 p).

107. KUCEROVÁ, Eva – KOVÁCH, Imre: The Project Class in Central Europe: The Czech and Hungarian Cases. *Sociologia Ruralis* Vol. 46, No. 1, January 2006, 3–21.
108. KOVÁCH Imre: Paraszttalanítás: kérdőjelek és válaszok. Válasz Harcsa Istvánnak, Laki Lászlónak, Gyáni Gábornak és Benda Gyulának, *Századvég* (ISSN: 0237-5206) 4: pp. 105-108. (2003)
109. KOVÁCH Imre: A magyar társadalom paraszttalanítása– európai összehasonlításban. *Századvég*, 2003. 2. szám 41–67
110. KOVÁCH, Imre: LEADER, a new social order, and the Central and East-European Countries. *Sociologia Ruralis*, No. 2, 2000, 181–190.
111. KOVÁCH, Imre: Regional development and voluntary association in Hungary. *Innovation Rurales, Environnement Société*, No. 20, 1998, 61–67.
112. KOVÁCH, Imre: Postsocialism and embourgeoisement. *Sociological Review*, special issue, 1998, 20–40.
113. KOVÁCH, Imre: Posztszocializmus és polgárosodás. *Szociológiai Szemle*, 1997. 4. szám, 19–47.
114. KOVÁCH, Imre: The standard of living in rural areas of six selected post-communist countries (Jakosc zycia na wsi w 6 wybranych krajach postsocjalistycznych). *Wies I Rolnictwo*, No. 3, 1997, 75–88.
115. CSITE András – KOVÁCH Imre: Falusi szegénység. *A falu*, 1997. tavasz, 49–54.
116. KOVÁCH, Imre: Family farming in Hungary– Privatisation and the crisis of transition. *Zemledska Ekonomika*, vol. 42, No. 5, 1996, 235–240.
117. KOVÁCH, Imre: The influence of agricultural transformation on employment. *Eastern European Countryside*, No. 1, 1996, 31–39.
118. KOVÁCH Imre: A mezőgazdasági átalakulás társadalmi hatásai. *INFO-TÁRSADALOMTUDOMÁNY* (ISSN: 0864-8174) pp. 51-57. (1996).
119. CSITE András – KOVÁCH Imre: Posztszocialista átalakulás Kelet- és Közép Európa rurális társadalmaiban. *Szociológiai Szemle*, 1995. 2. szám, 49–72.
120. KOVÁCH, Imre: A mezőgazdasági privatizáció és a családi farmok jövője Közép-és Kelet-Európában. *Korunk*, 1995. 5. szám, 72– 83.
121. HARCSA, István – SZELÉNYI, Iván – KOVÁCH, Imre: The Price of Privatization. *Review of Sociology*, 1995, special issue, 47–64.

122. KOVÁCH Imre: A mezőgazdasági átalakulás társadalmi hatásai. Agrártörténeti Szemle, 1994. 1–4. szám, 65–76.
123. KOVÁCH Imre: A mezőgazdasági privatizáció és a családi farmok jövője Közép- és Kelet-Európában. Társadalomkutatás, 1994. 1–4. szám, 105–121.
124. KOVÁCH, Imre: The Privatization and the future of family farms in East-Central Europe. Sociologia Ruralis, vol. 34, No. 4, 1994, 369–382.
125. HARCSA István – SZELÉNYI Iván – KOVÁCH Imre: A posztoszocialista átalakulási válság a mezőgazdaságban és a falusi társadalomban. Szociológiai Szemle, 1994. 3. szám, 15–44.
126. KOVÁCH Imre: A polgárosodás fogalom értelmezéséhez. Századvég, 1991. 1–2 szám, 217–229.
127. KOVÁCH Imre: Hozzászólás: Szelényi Iván: Új osztály, állam, politika. Tézisek életművemről a tudományok doktora fokozatának elnyeréséhez. Replika, 1990. 2. szám, 61–63.
128. KOVÁCH, Imre: Small agricultural units in the eighties. In: Tóth, András (ed): Hungary under the reform. Research Review, no 3, 1989, 97–118.
129. KOVÁCH Imre: Polgárosodás, középrétegesedés. Szociológia, 1988. 2. szám, 153–183.
130. KOVÁCH Imre: A mezőgazdasági kistermelés üzemformái. Szociológia, 1987. 4. szám, 513–553.
131. KUCZI Tibor – KOVÁCH Imre: Módszertani megjegyzések a mezőgazdasági kistermelés vizsgálatához. Acta Paedagogicae Nyiregyháziensis, 10/A. 1985.
132. KUCZI Tibor – KOVÁCH Imre: Kisárutermelők gazdálkodásának kohorszontéti elemzése. Szociológia, 1983. 3. szám, 273–288.
133. KUCZI Tibor – KOVÁCH Imre: A gazdasági előnyök átváltásának lehetőségei társadalmunkban. Valóság, 1982. 6. szám. 45–55.
134. KUCZI Tibor – KOVÁCH Imre: Kisgazdaságok – a tradicionálistól a vállalkozásig [Mezőgazdasági kisárutermelők]. Új Forrás, 1982. 4. szám, 36–44.